
DIACHRONINIAI METATONIJOS TYRIMAI

Danguolė Mikulėnienė

Lietuvių kalbos institutas, Vileišio g. 5, LT-2055 Vilnius, Lietuva

Lietuvių kalbotyroje metatonijos tyrimo istorija siejama su daugelio žymių Europos kalbininkų vardais. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje bei vėlesniais dešimtmečiais šį įdomų kalbos reiškinių nagrinėjo F. de Saussure'as, A. Bezzenbergeris, N. van Wijkas, L. Hjemslevas, J. Kuryłowiczius ir kt. Vieni – pavyzdžiui, A. Bezzenbergeris, J. Endzelynas ar K. Būga – pasižymėjo aprašomojo pobūdžio darbais, kiti, remdamiesi pirmtakų surinkta medžiaga, labiau gilinosi į metatonijos kilmės aiškinimus ir kūrė gana originalias teorijas savosioms hipotezėms pagrįsti.

Tačiau apskritai pats metatonijos terminas pirmiausia sietinas su F. de Saussure'o vardu.

1. Metatonija F. de Saussure'as laikė tuos lietuvių akcentuacijos atvejus, kai žodžio kamienne pakeista senovinio ilgojo balsio (resp. dvigarsio) priegaidė (Saussure, 1894 : 429 tt.; 1977 : 602 tt.). Šis reiškinys, autoriaus nuomone, gali būti suvokiamas kaip priegaidžių kaita (pranc. *alternance de l'intonation*): ji, kaip ir kitos kaitos, būdinga tik tam tikroms žodžių klasėms – pavyzdžiui, tos pačios darybos prievėksmiams, plg. *pakalniui* (: *kálnas*), *pakõjui* (: *kója*), *pasauliui* (: *sáulė*), *pavėjui* (: *vėjas*) ir pan.

Kaip pavyzdį F. de Saussure'as pateikė veiksmažodinių galūnės *-is* daiktavardžių, kurių pamatinio kamieno akūtas virtęs cirkumfleksu, plg. *bėgis* (: *bėgti*), *dėgis* (: *dėgti*), *lūžis* (: *lūžti*), *šokis* (: *šokti*). Tai cirkumfleksinė metatonija (pranc. *métatonie douce*). Vedinio šaknies priegaidė nesikeistų, jeigu cirkumfleksą paveldėtų iš pamatinio žodžio, plg. *smėgis* 'smūgis' (: *smėgti*). Kitaip tariant, veiksmažodiniai galūnės *-is* vediniai pasižymi apibendrintu cirkumfleksu. Visiškai reguliari cirkumfleksinė metatonija yra tik galūnės *-(i)us* daiktavardžiuose, plg. *kuřpius* (: *kũrpė*), *puõdžius* (: *pũodas*). Kitur ji reiškiasi ne taip dėsningai.

Retesnė, ne tokia reguliari ir, F. de Saussure'o nuomone, ne tokia archajiška, yra priešingos krypties priegaidžių kaita – akūtinė metatonija (pranc. *métatonie rude*), kai pamatinio kamieno cirkumfleksas vedinyje virsta akūtu. Ją autorius iliustruoja vardažodiniais priesagos *-inti* ir veiksmažodiniais priesagos *-(i)oti* veiksmažodžiais, plg. *gárbinti* (: acc. sg. *garbė*, *garbė*), *liáupsinti* (: acc. sg. *liaũpsė*, *liaupsė*), *svėikinti* (: *sveikas*); *lándžioti* (: *leñda*), *ránkioti* (: *reñka*), *válkioti* (: *velka*). Kaip išimtinis veiksmažodžių su priesaga *-inti* kirčiavimo atvejis nurodomas *truřpinti* (: *truřpas*).

Nors daugeliu atvejų metatonijos priežastys neaiškios, F. de Saussure'as linkęs manyti jas buvus fonetinio pobūdžio.

2. Kiek anksčiau skirtumą tarp darinio ir pamatinio žodžio kirčiavimo pastebėjęs A. Bezenbergeris (Bezenberger, 1891 : 224) pažymėjo, kad tokių lietuvių kalbos žodžių, kaip *añtin* (: *ántis*), *kañdis* (: *káñdu*), priegaidė yra antrinė (vok. *sekundäre Intonation*).

Po kelerių metų jis paskelbė pavyzdžių sąrašą, apimančių nemaža lietuvių kalbos metatonijos atvejų (Bezenberger, 1896 : 311 tt.), kuriame nurodė darinių formantus, pavyzdžiui: veiksmazodžių priesagas *-auti* : *klykauti* (: *klykti*); *-dinti* : *jòdinu*¹ (: *jóti*, *jóda*); *-inti* : *drąsinu* (: acc. sg. *drąsų*, *drąsùs*); *-yti* : *priėšytis*² (: *príeš*); *-(i)oti* : *ránkoti* (: *riñkti*); *-oti* : *rýmoti* (: *reñti*); *-uoti* : *báltuotu*⁴ (: *báltas*), *paikiuoti*⁵ (: *paikius*); taip pat *-sta* kamieno veiksmazodį *sėstu*⁶ (: *sėnas*).

Čia pateikiami vardažodžiai su galūnėmis *-ė* : *lėnkė*⁷ (: *leñkti*); *-is* : *puòlis* (: *púolu*), *ūgis* (: *áugu*); *-(i)us* : *ąsòčius* (: *ąsótas*); su priesagomis *-esis* : *ėdesis* (: *ėdu*); *-esnis*, *-estis* : *mòkesnis*, *mòkestis* (: *móku*); *-inas* : *taūkinas* (: *táukas*); *-klas* : *giñklas* (: *gìnti*); *-klė* : *baidýklė* (*baidýti*)⁸; *-onė* : *dėkavònė* (: *dėkavóju*); *-slu* : neutr. adj. *mòkslu*⁹ (: *móku*); *-tė* : acc. sg. *bėgtė*, *bėgtė*¹⁰ (: *bėgti*), *mazgòtė* (: *mazgóti*)¹¹; taip pat senieji *dūriniai* – *pabuñnis* (: acc. sg. *būrną*, *burnà*), *pakòju* (: *kója*), *šluotgìrnė*¹² (: *gìrna*). Paminėtos priesagos *-ybė* : *ankstýbė* (: *ankstýbas*); *-ynė* : *beržýnė* (: *beržýnas*); iš būdvardžio atsiradęs daiktavardis *aūkšt* (: *áuškštas*). Vienas kitas galimės metatonijos atvejis – pavyzdžiui, *duònis*¹³ : *dúoti*; acc. sg. *džiòvą*, gen. sg. *džiòvos* : *džióviau*; *lòpas*, *lòpis* : *lópyti*; *rėka* (*rėkauti*) : *rėkti* (*rėksmas*); *siūlė*, acc. sg. *siūti*; *žmogùs*, acc. sg. *žmògų*, acc. sg. *žmònų*¹⁴ : *žmónės*, – darybos požūriu liko autoriaus neapibūdintas.

¹ Taip pat plg. *jòdinti*, *-ina*, *-ino* J ir *jodinti*, *-ina*, *-ino* NdŽ (LKŽ IV 349).

² Taip pat plg. *príešytis*, *-ijasi*, *-ijosi* ir *priėšytis*, *-yjasi*, *-yjosi* K (LKŽ X 701).

³ Plg. *priėš* (LKŽ X 681). Akūtinis kirčiavimo variantas čia neminimas.

⁴ Taip pat plg. *báltuoti*, *-uoja*, *-avo* Trk, Krt ir *baltuoti*, *-uoja*, *-avo* Rm, Aru (Dv), Lp, Arm (LKŽ I 622).

⁵ Taip pat plg. *paikiuoti* KI (LKŽ IX 106).

⁶ Plg. *sėnti* (*sėti* Jrb), *-sta* (*sėstu* K, NdŽ; *sėsta* Trk, Plv, Vlkv, Vdžg..., *sėna*), *sėno* (LKŽ XII 406).

⁷ Plg. *lėnkė* (1) 'klonis, slėnys, loma, dauba; duobė' (LKŽ VII 341).

⁸ Istorinis aiškinimas. Sinchroniškai baigmuo *-yklė* (plačiau žr. Urbutis, 1978: 192–193).

⁹ Plg. *mokslùs*, *-ì* (4) (LKŽ VIII 332). Baritoninė neutr. adj. forma čia neužfiksuota.

¹⁰ Plg. *bėgtė* (4) 'bėgimas' (LKŽ I 724).

¹¹ Istorinis aiškinimas: sinchroniškai – baigmuo *-otė* (žr. 8-ą nuorodą).

¹² Plg. *šluotgìrnė* (2) KBII, KI, K, BrB, Rtr, Ndž, KŽ, taip pat – *šluotgìrnė* (1) BzBk ir *šluotgìrnė* (1) KŽ, Prk (LKŽ XV 40).

¹³ LKŽ II 873 pateikta tik ^x*duònis* sf., siejamas su ^x*donis* (brus. lfym) sf. (4) 'duoklė' (LKŽ II 608). Nuorodos į A. Bezenbergerio aiškinimą nėra.

¹⁴ Plg. *žmonà* (3) KBII, K, DŽ, Ndž, KŽ, (4) (LKŽ XX 914). Ketvirtąją akcentinę paradigmą čia liudija tik acc. pl. *žmonàs* (LKŽ XX 914) ir i. sg. (*su*) *žmonà* Pns (LKŽ XX 915). Kirčiuotų tvirtagalės šaknies atvejų nenurodoma.

A. Bezenbergerio nurodytos kelios galimos metatonijos atsiradimo priežastys. Vienur, jo nuomone, skirtingas giminiškų žodžių priegaidės galėjusi lemti nevienoda ide. prokalbės vokalizmo raida, kitur – kirčio vietos pasikeitimas (Bezenberger, 1896 : 311 tt.; plg. dar Wijk, 1958 : 133). A. Bezenbergeris mini ir nevienodą žodžio *priežastis*, acc. sg. *priežastį*¹⁵ (: *prįžadu*) kirčiavimą. Tačiau vėlesni kalbininkai pastarojo atvejo metatonija nelaikė – jį aiškino senovinio trumpojo priešdėlio balsio pailgėjimu¹⁶. Apskritai šis bei kiti autoriaus pateikti pavyzdžiai (*qšōčius, bēgtē, duōnis, lēnkē, puōlis...*), jo pasirinktos gramatinės formos (*baļtuojū, dēkavōju, jōdinu; sēstu; mōkslu...*) ir kirčiavimas (*gīrna, mōkesnis, mōkestis, priēš, priēšytis, priežastį, žmōnq...*) rodo, kad A. Bezenbergeris rėmėsi F. Kurschaito paskelbta medžiaga (žr. Kurschat, 1883).

A. Bezenbergeris sukaupe duomenų ir apie latvių kalbos metatoniją, tačiau pavyzdžiuose žymėjo tik dvi latvių kalbos priegaidės¹⁷. Tad pirmasis išsamus latvių metatonijos aprašas sietinas jau su J. Endzelyno vardu.

3. J. Endzelynas latviškus priegaidžių kaitos atvejus nagrinėjo lygindamas su lietuvių kalbos duomenimis, o kartais – ir kitų kalbų faktais (Endzelin, 1913–1914 : 104 tt.; Endzelins 1974 : 516 tt.).

3.1. Cirkumfleksinę metatoniją jis išvelgia *o* kamieno daiktavardžiuose: *lōpas* (: *lōpyti*, la. *lāpīt*), la. *stāds* ‘sodinukas’ (: la. *stādīt* ‘sodinti’), la. *vāls* ‘pradalgė’¹⁸ (: la. *vēlt* ‘ridenti’, plg. lie. *vėlti*); (*i*)*io* kamieno daiktavardžiuose: *īlgis* (: *īlgas*, la. *īlgs*), *glēbis*, gen. sg. *klēbio, klēbys*; la. *klēpis* (: *glēbti*, la. *glēbt*), *kañdis* (: *kāsti*, la. *kuoñņ*), la. *mālis* ‘maltini grūdai’ (: la. *mālt*, lie. *mālti*); *ē* kamieno daiktavardžiuose: la. *dūobe*, lie. acc. sg. *duōbē* (: lie. *dūobti*), la. *džires* ‘išgertuvės’ (: la. *džeŗt*, lie. *gėrti*), *mōlē* ‘malimas’ (: *mālti*, la. *mālt*); taip pat – *ankstýbē* (: *ankstýbas*)¹⁹; *ja* kamieno daiktavardžiuose: la. *sēja*, lie. acc. *sēja, sējā* (: la. *sēt*, lie. *sėti*), la. *spēja* ‘gebėjimas, galia’ (: *spēt* ‘gebėti’, plg. lie. *spėti*); *ā* kamieno daiktavardžiuose: *džiovā*, gen. sg. *džiōvos* (: *džiāuti*, la. *žāūt*).

Akūtinė metatonija iliustruojama tų pačių kamienų (išskyrus *o-*, *io-*) pavyzdžiais – *ē* kamieno daiktavardžiais: *lēnkē* ‘įduba’ (: *leñkti*, la. *liekt*), *māišē* ‘šieno tinklas’ (: *maišas*, la. *māiss*, plg. serb. *mijeh*), la. *sniēdze* ‘snieginė starta’ (: la. *sniēgs*, lie. *sniēgas*), *vīlkē* (: *vīlkas*); *īā* kamieno daiktavardžiais: la. *peļņa* ‘pelnas, uždarbis’ (: la. *pēlnūt*, lie. *pelnýti*); rus. *горóжа*, ček. *hráze* ‘siena’ (: rus. *гóрод*,

¹⁵ Plg. *priežastis* (3^a), *príežastis* (1) (LKŽ X 733–734). Variantas su tvirtagališkai kirčiuotu priešdėliu čia nepateiktas.

¹⁶ N. van Wijkas šį pavyzdį prilygino kitam, taip pat A. Bezenbergerio paminėtam atvejui – *āpskutos* (: *āpskuta*). Plačiau žr. (Wijk, 1923 : 132, 130 nuor.).

¹⁷ Augzemniekų tarmėje, pavyzdžiui, tęstinė (la. *stieptā*) priegaidė sutapus su krintančiąja (la. *krītoša*) (plačiau žr. Endzelins, 1951 : 12, 40). Tačiau pažymėtina, kad iki J. Endzelyno latvių kalbotyroje apskritai nebuvo tvirtos trijų priegaidžių žymėjimo tradicijos (plačiau žr. Derksen, 1996 : 6).

¹⁸ Antroji la. *vāls* reikšmė – ‘kamuolys, mutulas, gniutulas’ (Balkevičius, Kabelka, 1977 : 694).

¹⁹ Kitur J. Endzelynas gretina lie. *ganyba* : *jaunýbē* ir nurodo, kad priesagoje metatonija galėjo rasti dėl skirtingų kamienų – *jaunýbē* buvusi *jē*-kamenė forma, plg. la. *zeme* : *zemju* (Endzelins, 1927 : 37).

ček. *hrad* ‘miestas’); *ā* kamieno daiktavardžiais: la. *bręka* ‘rėksmas’ (: la. *brēkt* ‘rėkti’), la. *kaūka* ‘rėksnys’ (: la. *kàukt*, lie. *kaūkti*), la. *maūka* ‘kekšė’ (: *maūkt*, lie. *maūkti*), *rėka* ‘rėksnys’ (: *rėkti*), taip pat – *klėiva* (: *klėivas*), *vārna*, la. *vārna*, serb. *vràna* (: *vařnas*, serb. *vràn*).

J. Endzelyno nuomone, skirtumas tarp lie. *vař(nas)* : *vār(na)* ar *vil(kas)* : *vil(kė)* nepaaiškinamas nei skirtinga šaknies balsių kiekybe, nei kirčio vietos pasikeitimu: pasak latvių kalbininko, jis galėjo rasti tik dėl priegaidžių kaitos (Endzelin, 1913–1914 : 111; Endzelins, 1974 : 519). Nors aptariamasis metatonijos atvejis būdingas ir baltų, ir slavų kalboms, tokių pavyzdžių, kaip pažymi J. Endzelynas, baltų kalbose nėra daug – la. *kūngs* ‘ponas’, la. *kūndze* ‘ponia’ jau be priegaidžių kaitos (Endzelins, 1927 : 36).

3.2. Šalia *īā* bei *ā* kamienų veiksmažodinių daiktavardžių J. Endzelynas pateikia iš jų kildinamų veiksmažodžių su priesaga *-ât-* (lie. *-(i)oti*) : la. *brękat* ‘rėkauti’ (: la. *bręka*), la. *kaūkât* ‘stūgauti’ (: la. *kaūka*), la. *luož(ŋ)ât*, lie. *lándžioti* (: la. *luož(ŋ)a* ‘landūnas’). Kartais jie tiesiogiai išvedami iš pirminių veiksmažodžių ir tuomet pasižymi akūtine priegaidžių kaita, plg. la. *brękât* (: la. *brēkt*), la. *braūkât* ‘važinėtis’ (: la. *bràukt* ‘važiuoti’, plg. lie. *braūkti*), kartais – iš pamatinio veiksmažodžio paveldėtu akūtu, plg. la. *dāvât* ‘dovanoti’ (: la. *duôt*, lie. *dúoti*), la. *grābât* ‘graibyti’ (: la. *grābt*, lie. *gróbt*), la. *sprėgât* ‘spragsėti’ (: la. *sprāgt*, plg. lie. *sprógti*), taip pat – serb. *bjègati*, rus. *бèзамь*. Nuo latviškųjų reikšme ir esamojo laiko formų daryba besiskiriantys lietuvių kalbos veiksmažodžiai su priesaga *-oti* taip pat išlaiko pastovų šaknies kirtį, o tvirtapradę priegaidę įgyja kaitos būdu, plg. *glúdau*, *glúdoju* (: *glaušti*, la. *glàust*), *klúpau*, *klúpoti* (: *klaūptis*), *lindau*, *linduju* (: *lįsti*)²⁰.

Akūtinę metatoniją J. Endzelynas išvelgia intranzityviniuose veiksmažodžiuose su priesaga *-ēt* (lie. *-ėti*) – *dáužėti* (: *daūžti*), *mérdėti* (: *miřti*), la. *niēzēt* ‘niežėti’ (: lie. *niēžti*), *skéndėti* (: *skēsti*). Ji taip pat būdinga iteratyviniams veiksmažodžiams su priesaga *-ît* (lie. *-yti*), plg. la. *braūcît* ‘braukyti’ (: la. *bràukt*, lie. *braūkti*), la. *daūzît* ‘daūžyti’ (: lie. *daūžti*), la. *gaĩdît* ‘laukti’ (: lie. *geĩsti*), tačiau lietuvių ir slavų kalbose jie atitikmenų neturi, plg. *braukýti* (*braūko*), *varýtiti* (*var̃to*) ar serb. *búđiti* (*búđim*), rus. *бьдúмь*. Metatonijos esama veiksmažodžiuose su priesaga *-inât*, plg. la. *bręcinât* ‘rėkdyti’ (: *brēkt*), la. *kaitinât* ‘pykinti’ (: *kàist*, lie. *kaĩsti*), la. *vilcinât* ‘vilkinti’ (: la. *vilkt*, lie. *vilkti*). Pastarieji vediniai J. Endzelyno lyginami su lietuvių kalbos priesagos *-inti* veiksmažodžiais, plg. *rúpinti* (: *rūp(i)*), *svėikinti* (: *sveikas*, *sveikti*), *várginti* (: *vařgti*), *vir̃kinti* ‘daryti, kad verktų’ (: *veřkti*).

Metatoniją esamojo laiko *-sta* kamieno veiksmažodžių formose – plg. la. *dziřns-tu*, lie. *gĩmstu* (plg. la. *dzĩmt*, lie. *giřti*), lie. *miřstu* = la. **miřstu* (plg. lie. *miřti*, la. *miřt*) – J. Endzelynas linkęs aiškinti analoginiu išlyginimu.

3.3. Kaip metatoniją J. Endzelynas apibūdina ir pirmojo dūrinių dėmens kirčiavimą: la. *iēnaĩds* ‘nesantaika’, la. *nuōdaļa* ‘skyrius’, la. *piēdařbs* ‘klojimas’ la. *priēkšaũts* ‘prijuoštė’. Šie atvejai gretinami su panašiais lietuvių kalbos dariniais – pavyzdžiui, *įlanda*, *núobraukos*, *prėkelis*. Laužtinė (la. *lauztā*) pirmojo dėmens priegaidė (plg. la. *suōmazgas* ‘pamazgos’), pasak J. Endzelyno, rodo oksitoninę

²⁰ Taip pat plg. *klúpóti* R, SD (LKŽ VI 180–181); *lindóti* BŽ ir *liūdóti* Šv (LKŽ VII 523).

dūrinio kilmę. Ją lietuvių kalbos žodžiuose atspindi kilnojamojo kirčio paradigma (plg. *sąšlavos*, gen. pl. *sąšlavų*).

Šių dūrinių akūtą atsiradus iš cirkumflekso, J. Endzelyno nuomone, įrodo ne tik atitinkami latvių bei lietuvių kalbų prielinksniai, bet ir latvių kalboje nesutrumpėję veiksmažodžių priešdėliai *ie-*, *nūo-*, *pīe-*²¹; taip pat tokie lietuvių kalbos faktai, kaip *namiē* : *namīepi*, *Dubōs girā* : *Dubōsgirē*, gen. pl. *galvī* : *galvūgalē*.

3.4. Tiek metatonijos, tiek latvių laužtinės priegaidės atsiradimą J. Endzelynas linkęs aiškinti kirčio perkėlimu į gretimą žodžio skiemenį (Endzelins, 1927 : 36; 1951 : 44). Toks reiškinys apskritai būdingas būdvardžių daiktavardėjimo atvejams, plg. la. *liēls* ‘didelis’ : *liēls* ‘blauzda’, la. *plāns* ‘asla’ : *plañs* ‘plonas’; taip pat s. ind. *kr̥ṣṇā-* ‘juodas’ : *kṛ̥ṣṇa-* ‘antilopė’, gr. *λευχός* ‘baltas’ : *λεῦχος* ‘tokia žuvis’. Pasak J. Endzelyno, vėlesniais laikais baltų kalbose metatonija radosi ten, kur negalėjo vykti kirčio vietos kaita, plg. adj. *áukštas* (la. *aūgst̥s*) : subst. *aūkštas*, la. adj. *lāuks* (lie. *laūkas*, -à) : subst. *lāuks* (pr. *laucks*), la. adj. *stāvs* ‘status’ (plg. *stāvu*, lie. *stóviu*) : subst. *stāvs* ‘aukštas’.

Kai kuriose latvių tarmėse priegaidžių kaita, jo nuomone, galėjusi būti ir disimiliacijos padarinys. Antai Valmieros tarmėje laužtinė vedinio priesagos priegaidė virsta tęstine, jei šaknies priegaidė taip pat laužtinė, plg. la. tarm. *ābūols* (plg. lie. tarm. *obuolai*), *uōzūols* (plg. lie. *qžuolai*) ir la. *kamuōls*; la. tarm. *dzēltāns* (plg. lie. *geltónas*, pl. *geltoni*) ir la. *vilnañs* ‘vilnonis’ (Endzelins, 1951 : 45).

Metatonijos aprašuose J. Endzelynas neretai žymi tarminius darinio ar jo pamatinio žodžio kirčiavimo variantus. Remdamasis savo paties ir kitų (Cīrulio, P. Schmidto, A. Bielensteino, A. Bezenbergerio, A. Leskieno, F. Fortunatovo²², F. Kuršaičio, K. Jauniaus, K. Būgos) surinktais duomenimis, autorius prieina prie išvados, kad visi metatonijos atvejai nėra vienodai seni ir atsiradę nevienodomis aplinkybėmis. Kadangi, pasak J. Endzelyno, polinkis į sistemą šen bei ten metatonijai trukdė pasireikšti arba visai ją panaikino, tai visi metatonijos dėsniai turbūt niekuomet nebus žinomi (Endzelynas, 1957 : 13; Endzelins, 1951 : 48)²³.

4. Beveik po dešimties metų, paskatintas J. Endzelyno ir R. Trautmanno, metatonijos atvejų sąrašą paskelbė K. Būga (1923 : 109 tt.; 1924 : 91 tt., 250 tt.; 1959 : 386 tt.).

Nors autorius apgailestavo dėl medžiagos stokos negalėjęs pateikti paralelių iš slavų kalbų, jo sudarytas sąrašas pats išsamiausias. K. Būga, priegaidžių kaitos paveiktus žodžius suskirstęs kalbos dalimis pagal kamiengalius, kruopščiai sugretinęs lietuvių bei latvių kalbų (ir jų tarmių) duomenis, pateikė, galima sakyti, baltiškiosios metatonijos vaizdą.

²¹ Išskyrus priešdėlį *pār-*, kurį J. Endzelynas lygina su lie. tarm. *pār-* (*pārplaukti*) (Endzelins, 1913–1914 : 115; Endzelins, 1974 : 523).

²² Papildomai žr. (Fortunatov, 1993 : 181 tt.).

²³ Po ketvirčio amžiaus panašiai mąsto V. Dybo: „Nors daug kartų mėginta, įtikinamų paaiškinimų daugeliui metatonijos atvejų kol kas taip ir nepavyko rasti“ (Dybo, 1977 : 584, 4-a nuor.).

4.1. Apskritai K. Būga tęsė A. Bezenbergerio ir J. Endzelyno tradiciją. Pavyzdžiui, jis vienu kitu žodžiu papildė būdvardžių (resp. dalyvių), perėjusių į daiktavardžių klasę, sąrašą. Be to, nustatė, kad kai kuriuose iš jų metatonija galėjo ir nevykti, o daiktavardžiai turėję apibendrintą būdvardžio šaknies priegaidę, plg. subst. *laikas* ir la. subst. *laiks* : adj. **lāiks* (plg. la. *līeku*, *līeks*; lie. adj. *núolaikas*); *taukai*, acc. pl. *táukus* ir la. subst. *tàuki* (< **taūki*) : adj. *tàuks* (Būga, 1959 : 387).

Nors gausi medžiaga autoriaus pateikta be platesnio komentaro, tačiau iš jos matyti, kad K. Būga, kaip ir J. Endzelynas, baltų kalbų metatoniją sieja ne tik su žodžio perėjimu iš vienos kalbos dalies į kitą, bet ir su daryba – žodžio kamiengalio pakitimu (t.y. žodžio perėjimu iš vieno kamieno į kitą), sufiksacija bei kompozicija.

4.2. Kita vertus, K. Būga – pirmasis kalbininkas, sudaręs netrumpą žodžių, galinčių turėti dvejopą šaknies priegaidę, sąrašą²⁴.

Kai kurių variantų atsiradimą, pavyzdžiui, *o* kamieno daiktavardžių kirčiavimą, K. Būga aiškina analoginiu išlyginimu, plg. *maišas*, la. *māiss* : *máišas* K; *šernas* K : *šernas* Ds, Kv, Slnt. Jų akūtas, autoriaus nuomone, galėjo būti perimtas iš *ā*-kamienių formų – *máiša* K, R; *šerna* Jnš, Škn, Als (Būga, 1959 : 338). Kiti žodžiai – *laumė*, acc. sg. *laūmę* : la. *laūma*; *šuolys*, gen. sg. *šuōlio* : *šuōlis*... – akivaizdžiai liudija buvus ryšį tarp šaknies priegaidės ir žodžio kamieno. O sprendžiant iš tokių K. Būgos pateiktų atvejų, kaip *aviėtė* : žem. *avētė* Kv (plg. la. *aviētene* arba *aviētenes*, la. *aviēši* = ryt. a. *aviečiai*, acc. pl. *āviečius*); *papartis* Ds : *papartis* K, Kv, SN arba *papartys*, gen. sg. *pāparčio* Seinai (Būga, 1959 : 404, 412), su kamiengaliu bei akcentine paradigma galėjo būti susijusi ir cirkumfleksinė priegaidžių kaita.

4.3. Pateikęs per pusantro šimto žodžių, K. Būga smarkiai išplėtė iki jo nagrinėtų vadinamųjų galūninės darybos daiktavardžių su metatonija sąrašą.

Be J. Endzelyno minėtų *o*, *io*, (*i*)*ē*, *īā*, *ā* kamienių vedinių (plačiau žr. 1.3.1.), čia plačiai aprašyti *iu* kamieno daiktavardžiai, padaryti tiek iš vardažodžių, plg. *gīrnūs* (: *gīrnos*), *kāilūs* ‘kailiadirbys’ (: *kāilis*), *lañgiūs* ‘stiklius’ (: *lāngas*), *puōdžius* (: *púodas*), *šaukščiūs* (: *šaukštas*); tiek iš veiksmazodžių, plg. *gýriūs* ‘gyrimasis; pagyrūnas’ (: *girtis*), *pīrdžius* (: *pėrdžiu*), *skýriūs* K ir *skyriūs*, acc. sg. *skýrių* Vilkaviškis (: *skirti*), *smīrdžius* (: *smirdžiu*) ir pan. (Būga, 1959 : 420). Greta pateikti dviskiemenio kamieno pavyzdžiai, kurie skiriasi kirčio slinktimi, plg. *garbānius* (: *gáršana*), *gelēziūs* (: *geležis*, acc. sg. *gēležį*), *kubīlius* (: *kūbilas*), *utēlius* (: acc. *ūtėlę*, *utėlė*); taip pat *karšiñčiūs* (: *kársinti*).

Tai rodo, kad to paties darybos tipo žodžiuose besireiškiančias priegaidžių ir kirčio vietos kaitas K. Būga laikė istoriškai giminingomis²⁵.

4.4. Gerokai plačiau negu jo pirmtakai K. Būga aprašė metatoniją priesaginiuose daiktavardžiuose: autorius pateikė net septyniasdešimt keturias lietuvių ir

²⁴ Pavyzdžiuose, kurie čia pateikiami, išlaikomos K. Būgos vartotos lietuviškų kirčiavimo variantų nuorodos. Latviškų variantų šaltinių santrumpos dėl vietos stokos nepateikiamos.

²⁵ Šią mintį taip pat patvirtina kai kurie priesaginiai daiktavardžiai, plg. vedinius su priesaga *-klas*: *vystýklas* J (: *výstyti*); *-ias* : *žibiñtas* (: *žibinti*) ir kt. (Būga, 1959 : 391, 392).

latvių kalbų priesagas, kurių vediniuose nustatė pakitusią pamatinio kamieno priegaidę.

Daugiau kaip pusę K. Būgos pateiktų darybos formantų sudaro priesagos, prie kurių prisišlięję įvairūs kamiengaliai (plg. *-klas, -klā, klē, -klīs, -ulas, -ulē, -ulis, -ulīs* ir pan.)²⁶. Kamiengalių variantiškumas rodo, kad žodžiai su šiomis priesagomis gali būti gana seni, nors ir ne visi priskirtini tam pačiam vedinių sluoksniui.²⁷ Jų šaknyse įvykusi priegaidžių kaita, rodos, taip pat laikytina senesniais – baltiškiosios metatonijos – atvejais. Tas pats pasakytina apie kai kuriuos lietuvių bei latvių kalbose skirtingai kirčiuojamus žodžius, plg. *giņtaras* arba aukšt. *gintāras* : la. *dzitars*; *lakštiņgala* : la. *lakstīgala* arba *lakstīgala*²⁸ (Būga, 1959 : 390, 401). Iš jų sunku nustatyti priegaidžių kaitos kryptį, tačiau, sprendžiant iš užrašymo, archajiškesnėmis autorius tikriausiai laikė latviškąsias formas, išsaugojusias senąją akūtą.

Apskritai K. Būgos pateikti pavyzdžiai rodo, kad latvių kalbos ypač balsinių priesagų vediniams būdingesnis akūtas, plg. la. *buņburs* : lie. *buņburas*; la. *daldzenīca* ‘dalgis’ : lie. *dalgis*; la. *dvēsele* ‘dvasia’ : lie. *dvēsti*; la. *gliēmezis* ‘sraigė’, plg. lie. *glėimēs* : lie. *gliēti*; la. *kriņstala* arba *skriņstala* ‘kremzlė’ : la. *kriņst* ‘krimsti’, lie. *kremslē*, acc. sg. *kreņslē*; la. *mīzenes* ‘tokia skruzdėlių rūšis’ : la. *mīeznu, mīzt* ‘šlapintis, myžti’; la. *raībala* ‘marga karvė’ : la. *rāibs* ‘margas’; la. *riēkums* ‘plėšinys’ : la. *riēcenis* ‘duonos riekė’, lie. *riēkti*; la. *staīgulis* ‘klajūnas’ : la. *stēigt* ‘skubėti’, plg. lie. *stēgti*²⁹; la. *valstība* ‘valstybė’ : la. *vālsts* ‘valsčius’; la. *vāldīt*; la. *ziēmēlis* ‘šiaurys (vėjas)’ : la. *ziēma* ‘ziema’ ir kt. Lietuviški balsinių priesagų daiktavardžiai dažniau skiriasi įgytu cirkumfleksu, plg. *barškalas* : *bārška, barškēti*; *ēdesis* KGr : *ēdu*; *lūkestis* : *lāukti*; *miļzinas* : la. *miļzis*, arba *miļzis* ‘miļzinas’, plg. la. *miļza* ‘krūva’ ir pan. Tik kurie ne kurie žodžiai, paprastai reiškiantys ypatybės turėtojų ar veiksmo atlikėjų pavadinimus, šaknies cirkumfleksą link keisti akūtu, plg. *nepasliņkšis* ‘tinginys’ : *sliņkas* ‘tingus’, *sliņkti*; *vālkata* arba *vālketa* : *vīlktis*; *vīlktinė* ‘ilga (vežimų) eilė’ : *vīlkti*. Latvių kalboje – priešingai: panašiais atvejais šaknies akūtas galėjo virsti cirkumfleksu, plg. la. *būrvis* ‘burtininkas’ : la. *būrt*, lie. *būrti*; la. *kāņnieks* ‘pėstysis’ : la. *kāja*, lie. *kója*; la. *pavālstniēks* ‘pavaldinys’ : la. *vālsts* ‘valsčius’, la. *vāldīt* ‘valdyti’.

Taigi galima teigti, kad apskritai latvių kalbos priesaginiams vediniams būdingesnė akūtinė priegaidžių kaita (C→A), lietuvių kalbos – cirkumfleksinė (C←A).

4.5. Iš K. Būgos pateiktų pavyzdžių matyti, kad ta pačia – akūto įsigalėjimo – kryptimi metatonija vyko ir latvių kalbos dūriniuose – *ā* ir *i(//ī)jo* kamienų vardažodžiuose, plg. la. *liēldiēnas* ‘Velykos’, la. *nediēna* ‘nelaimė’ : la. *dīena* ‘diena’;

²⁶ Darybos formantai čia pateikiami K. Būgos rašyba.

²⁷ Baltų kalbose dėl *ūjo* ir *(i)ē* kamienų produktyvumo formavosi nemažai paradigminių priesagų variantų: pavyzdžiui, šalia senų įrankių pavadinimų priesagų *-klas, -kla* (<**-tlo // -tlā*) radosi naujos *-klīs, -klē*, o ilgainiui – ir *-eklis, -iklis, -(i)oklis, -uoklis* ir pan. (Ambrazas, 1993 : 15). Plačiau apie šį reiškinį ir jo priežastis žr. Ambrazas, 1991 : 22–23.

²⁸ Plg. *lakštiņgala* (1) Trgn, Gs, Kp; *lakštiņgēle* (1) Vb, Mrk, Krsn (LKŽ VII 96–97).

²⁹ Apie jo reikšmę ‘skubėti’ žr. LKŽ XIII 73.

la. *mataūkla* ‘(plaukų) kaspinas’ : la. *aukla* ‘auklė, virvelė’; la. adv. *viēnalga* ‘abėjingai, vis tiek’, la. *nelga* (<*ne+ałga) ‘dykinėtojas’ : la. *alga*, lie. *algà*, gen. sg. *algōs*, acc. sg. *alga*; taip pat la. *apaūši* arba *apaūši* ‘apynasris’ : la. *auss*, lie. *ausis*, acc. sg. *aūšį*; la. *apruōcis* ‘rankogalis’ : la. *rūoka* ‘ranka’; la. *grūtdiēnis* ‘vargdienis’, la. *serdiēnis* ‘našlaitis’ : la. *diena* ‘diena’³⁰; la. *iēdzeŕklis*, ryt. a. *ingérklis* : acc. sg. *geŕklę*, *gerklē*³¹; la. *suōvaŕdis* ‘bendravardis’ : la. *vārds* ‘žodis, vardas’ (Būga, 1959 : 397, 412–413)³². Akūtu į juos panašūs *ā*-kameniai lietuvių kalbos dūriniai, turintys kirčiuotą antrąjį veiksmožodinį dėmenį, plg. *garvīlka* : *gāras* + *vīlkti*; *pečialānda* : *pēčius* + *lañdo*, plg. *lendū*, *līsti* ir pan. (Būga, 1959 : 399).

Abiejų rūšių metatoniją K. Būga pastebėjo (*i*)*ē* ir *i*(*ī*)/(*i*)*o*-kameniuose daiktavardžiuose su priešdėliu *pa*-. Latvių kalbos žodžiai, kaip ir anksčiau aptarti dūriniai, dėsningai liudija akūtą, plg. la. *pagūlte* ‘palovė’ : la. *gūlta* ‘lova’; la. *paspārne* ‘pasparnė’ : la. *spārns*, lie. *spārns*; taip pat la. *pakaiši* ‘pakratai’ : la. *kāisīt* ‘barstyti’, plg. lie. *kaišo*. Tokį kirčiavimą atitiktų lietuvių kalbos pavyzdžiai, iliustruojantys akūtinę metatoniją, plg. *padāngēs*³³ arba *padāngiai*³⁴ KGr : acc. sg. *dañgu*, *dangūs*; instr. pl. *pakāmpēmīs*³⁵ : *kañpas*; *pakrántē*³⁶ : *krañtas*³⁷; *pakriáušē*³⁸ : *kriaušius*³⁹; *pakīrsniai* : acc. sg. *Kīrsnā*, *Kīrsnā*; *paliáukis*⁴⁰ K, J : *liaūkos*; *patūbis* K : acc. sg. *tūbā*, *tūbā* K arba žem. *tūbas*⁴¹ (Būga, 1959 : 406–407, 412).

Sprendžiant iš autoriaus pateiktų žodžių, latvių kalboje atitikmenų, rodos, neturi lietuvių kalbos cirkumfleksinės metatonijos atvejai, t.y. kai dūrinio antrajame dėmenyje pamatinio žodžio šaknies akūtą keičia cirkumfleksas, plg. *pakai-*

³⁰ Apie la. *diena* prk. ‘vargas, vargelis’ žr. Balkevičius, Kabelka, 1977 : 154; taip pat Balkevičius ir kt., 1995 : 566.

³¹ Plg. *gerklē* (3) Sb, Vrb, Dkš, J, Jnš, Sml, Plv, Ds, Skr, Gs, Rz, Pn ir *gerklē* (4) Als, Kv, Slnt, Tl, Lnk (LKŽ III 258–259).

³² Kirčiavimu skiriasi tik la. *pakāje* ‘papėdė’, kurį K. Būga (1959 : 407) kildina iš **pakājē*.

³³ Plg. *padāngē* (1) Grš, Rdš, Gs, Sch, KI, Jrb ir *padangē* (3^b) Ds, BM, Slm, Pc, Mžš (LKŽ IX 32).

³⁴ Taip pat plg. *padangys* (3^b) Šts, J (LKŽ IX 33). Variantas *padāngis* (1) čia nelokalizuos.

³⁵ Plg. *pakāmpē* (1) Nč, Dkš ir *pakampē* (3^b) (LKŽ IX 149). Pastarasis variantas čia nelokalizuos.

³⁶ Plg. *pakrántē* (1) Nm, Lp, Kv, NdŽ, J. Jabl ir *pakrañtē* (2) Rmš (LKŽ IX 196).

³⁷ Plg. *krañtas* (4) DŽ, PnmŽ, VšR, Dkš; *krañtas* (2) KB, Šv, Jrb ir *krántas* (1) Alš (LKŽ VI 425).

³⁸ Plg. *pakriáušē* (1) NdŽ, *pakriaušē* (2) Užp, Paį, Vs, Vdš, Sb, Kv ir *pakriaušē* (3^b) Švnč (LKŽ IX 201).

³⁹ Plg. *kriaušius* (2) J, K, NdŽ, Ds, Kp, Km, Trgn, BM ir *kriaušius* (4) J, OG, Sl, Skp, Dsn, Slm, Smn, Alv (LKŽ VI 570).

⁴⁰ Plg. *paliáukis* (1) K, Srv, Sdb, Jrb, Krš, Srv, Akm, Krkl, Užv; *paliaūkis* (2) K, *paliaukys* (3^b) Trk, Skdv, J ir *pāliaukis* (1) Skd (LKŽ IX 256).

⁴¹ Plg. *tūbas* (1) K, Rtr, DŽ, NdŽ, Kv, J. Jabl, J, Ms, JD, Dr, Kl, End, Pln, Lk ir *tūbas* (2) KI, NdŽ (LKŽ XVI 1065).

*nė*⁴² : *kálnas*⁴³, *paklētē*⁴⁴ Ds : acc. sg. *klētj*, *klētis*⁴⁵ Ds; ryt. a. *pakōjē*⁴⁶ : *kója*; *palōvē*⁴⁷ Ds : *lōva*; *pasōstē*⁴⁸ K, Kv : *sóstas*⁴⁹; *didžiagalvis*⁵⁰ : acc. sg. *gálvq*, *galvā*; *trumpakōjis*⁵¹ : *kója* (Būga, 1959 : 407, 412–413).

Visiškai tikėtina, kad tai liudija apie vėlesnę šių dūrinių kilmę.

4.6. Apibendrinant K. Būgos paskelbtą medžiagą, galima daryti prielaidą, kad baltų kalbų metatonija, iki šiol nagrinėta kaip vienas fonetinis reiškiny, lietuvių ir latvių kalbose, ko gero, reiškesi ne visada vienodai.

Pripažinus, kad latvių kalbos vardažodžiai dažniau skiriasi akūtine metatonija, lietuvių kalbos – cirkumfleksine, susidaro įspūdis, jog būta skirtingų kaitų, tačiau, sprendžiant iš balso judėjimo pobūdžio, galima sakyti, kad abiejų rūšių metatonija lietuvių ir latvių kalbų vardažodžiuose vis dėlto vyko ta pačia kryptimi, t. y. krintančioji priegaidė (lie. tvirtapradė, la. *krītoša*) buvo pakeista kylančiąja (lie. tvirtagale, la. *stieptā*). Todėl būtų galima manyti, kad lietuvių ir latvių kalbų vardažodžio kirčiavimo sistemos daugiausia formavosi jau atskirai, savarankiškai (plačiau žr. Mikulėnienė, 1998 : 59 tt.).

Kas kita – abiejų kalbų veiksmožodžiai. Jiems būdinga ta pati – akūtinė – metatonija. Kadangi lietuvių ir latvių kalbose šios priegaidžių kaitos rūšies balso judėjimo kryptis nesutampa, tai verčia manyti, kad veiksmožodžių kirčiavimo sistemos turėjo formuotis anksčiau nei vardažodžių ir būtent veiksmožodžiai išsaugoję senąsias baltiškosios metatonijos šaknis.

5. N. Van Wijkas, apibendrinęs A. Bezenbergerio, F. de Saussure'o, A. Leskieno, H. Pedersenio, Lehr-Splawiński ir kt. darbus, taip pat, nors ir netiesiogiai, veda prie šios hipotezės.

5.1. Aptardamas tokių lietuvių kalbos žodžių, kaip *piemuō* (nom. pl. *piemenes*), *vanduō* (acc. sg. *vandenj*), *dieveris* (nom. pl. *dieveres*), šaknies akūto atsiradimą, N. van Wijkas mano, kad kirtis į šaknį buvęs atitrauktas kaip ir F. de Saus-

⁴² Plg. *pakálnē* (2) K, KII, Nm, Rtn, Krs, Ktč, Pgg, Ob, Vdšk, Vn, Al; *pakálnē* (1) Gl, Pp, Jrb, J, Varn, Sdb, Kp, DP, J. Jabl, Šmn ir *pakalnē* (3^b) Mžk (LKŽ IX 146–147).

⁴³ Plg. *kálnas* (3) KGr, Sch, Pc ir *kálnas* (1) MŽ, Slnt, Ds, Kv, An, Tv, Sr, Mrc, Lkm, J, Dkš, Krtn (LKŽ V 146).

⁴⁴ LKŽ IX 182 kaip pirmasis variantas nurodytas *paklētē* (1) Gl, Ds, J; taip pat plg. *paklētē* (2) NdŽ, Up ir *pāklētē* (1) Slnt, Šts.

⁴⁵ LKŽ VI 64 nurodytas pirmasis variantas – *klētis* (1) J; taip pat plg. *klētis* (3) An, Užp.

⁴⁶ Plg. *pakōjē* (2) Dglš (LKŽ IX 191). Kiti variantai – *pakójē* (1) Trgn ir *pakojē* (3^b) Lp – pateikti tik iliustraciniuose sakiniuose, neiškelti.

⁴⁷ LKŽ IX 272 nurodyta *palōvé* (1) K, Srd, Dkš, Šv, J ir *pālovē* (1) Slnt, Jdr, Krg. K. Būgos pateiktasis variantas čia neminimas.

⁴⁸ LKŽ IX 519 nurodyta *pasōstē* (1) NdŽ. K. Būgos variantas nepateikiamas.

⁴⁹ Plg. *sóstas* (1) K, Rtr, Š, DŽ, KŽ, KII, Slnt, NdŽ, Vdšk, Plng, K. Donel, DP, Sch, J, Pgg ir *sōstas* (2) NdŽ, Kv (LKŽ XIII 300–301).

⁵⁰ Plg. *didžiagalvis* (2) Mrc, Rdm ir *didžiagálvis* (1) (LKŽ II 489). Antrasis variantas čia nelokalizuos.

⁵¹ Plg. *trumpakōjis* (2) Š, Rtr, NdŽ, KŽ, Rmš ir *trumpakójis* (1) LL, Ser, Btrm, Dv (LKŽ XVI 1011).

sure'o įrodytu acc. sg. *dùkterì* < **duktèrì* atveju (Wijk, 1935 : 25). Šie žodžiai paliudyti kitų ide. kalbų kamienais, rodančiais, kad jų šaknyje buvę trumpieji ide. balsiai ar trumpieji dvigarsiai, lietuviškose formose paprastai atliepiami cirkumflekso. Vietoj jo atsiradusį akūtą N. van Wijkas, kaip ir H. Pedersenas, aiškina chronologiniu skirtumu, susidariusiu dėl lietuvių kalbos cirkumflekso „apviritimo“ (Wijk, 1935 : 24–25).

Taigi kirčiavimo požiūriu minėti žodžiai nesisikiria nuo chronologiškai vėlesnio tarmėse išplitusio kirčio atitraukimo, plg. trm. *sūnus* (acc. sg. *sūnu*).

5.2. Pažymėjęs, kad slavų kalbų akūtas ir cirkumfleksas senovėje buvę identiški senosioms baltiškoms priegaidėms, autorius atskirai aptarė žodžių *várna* : *vařnas* kirčiavimą. Pasak N. van Wijko, lie. *vařnas*, rus. *бóроH* (serb. *vrân*) nėra pakankamas priegaidžių identiškumo įrodymas, nes *vařnas*, nom. pl. *varnai* rodo buvus kitą paradigmą negu baritoninio kirčiavimo slaviškasis atitikmuo (Wijk, 1923 : 45, 135 tt.)⁵². Autorius nelinkęs tvirtai teigti, kad aptartasis atvejis paveldėtas iš ide. prokalbės, nors ir galėtų būti interpretuojamas kaip ide. prokalbės kiekybinės balsių kaitos tąsa – *várna* : *vařnas* (**vornā* : **vornos*). Tačiau, N. van Wijko žodžiais tariant, ši prielaida kybo ore, kol ta pati žodžių pora bus įrodyta kitų ide. kalbų šakose – nebent ji būtų aiškinama kaip atsiradusi iš ide. oksitono. Abejotina, autoriaus nuomone, ir vėlesnė šio metatonijos atvejo kilmė: nei baltų, nei slavų kalbose nėra pavyzdžių, galinčių ją paliudyti kaip dėsningą reiškinį (Wijk, 1923 : 44 tt.)⁵³.

5.3. Be šio atvejo, N. van Wijkas dar lygina lie. *ránkioti* : *riñkti*, rus. *voró-čat' vórot'* (serb. *vràc'ati* : *vrât*) veiksmožodžius ir aptaria baltiškuosius priegaidžių *-tu-* vardažodžius (plg. *lietùs*, acc. sg. *liëtų*⁵⁴ : *lieti*). Savo forma autoriui jie panašūs į tariamosios nuosakos veiksmožodžius, kartais patiriančius priegaidžių kaitą, plg. *būtu* : *būti*. Šie savo ruožtu galbūt gretintini su slavų kalbų supynu: čia bendraties akūtas taip pat galėjo būti verčiamas cirkumfleksu arba trumpėjo šaknies balsis, plg. slov. *spât* : *spáti*, ček. *spat* : *spáti* (Wijk, 1923 : 136; taip pat Wijk, 1921 : 5)⁵⁵.

N. van Wijkas neatmeta galimybės, kad daiktavardžio *lietùs*, acc. sg. *liëtų* kirčiavimas aiškintinas kaip vėlesnės – baltiškosios, o gal tik lietuviškosios – me-

⁵² N. van Wijko nuomone, baltų ir slavų kalbų cirkumfleksų tapatumą kur kas geriau įrodo lie. *rankà*, acc. sg. *rañka* : rus. *pyká*, acc. sg. *pyky*. Abi formos baritoninio kirčiavimo, todėl ir identiškos (Wijk, 1923 : 45).

⁵³ Šiuo požiūriu verta dėmesio O. Poliakovo hipotezė: rusų (ir apskritai – slavų) kalbose žodžio *voróna* atveju junginio *-oró-* antrojo balsio kirčiavimas gali būti siejamas su žodžio galo balsiu, o žodyje *вóрон* pirmojo junginio balsio *-óro-* kirtis – su visiška žodžio galo redukcija (Poljakov, 1995 : 153).

⁵⁴ Autorius remiasi vieninteliu sukirčiuotu ir iš A. Leskieno perimtu pavyzdžiu (Wijk, 1923 : 137). LKŽ VII 447–448 šio kirčiavimo varianto išvis nepateikia.

⁵⁵ Be supyno, paprastai dar minimos veiksmožodžio aoristo formos. Apie metatonijos relikтус slavų kalbų formose plačiau žr. Illič-Svityč, 1963, 1964 : 22; Dybo, 1958 : 58, 1961 : 34, 1981.

Apie metatonijos ir slavų kalbų neoakūto sąsajas žr. Kuryłowicz, 1958 : 414; taip pat žr. Bulachowski, 1958 : 124–128.

tatonijos atvejis, nes slavų kalbų oksitonų cirkumfleksą lietuvių kalboje gali atliepti ne tik cirkumfleksas, bet ir akūtas – plg. *sūnūs*, acc. sg. *sūny*, kur išsaugotas ilgasis ide. balsis. Autorius taip pat nėra tikras dėl tariamosios nuosakos *būty* senoviškumo: šį reiškinį priskyres bendram baltų ir slavų laikotarpiui, jis vis dėlto turėjo pripažinti, kad lietuvių kalbos supynas paprastai išlaiko veiksmazodžio bendraties priegaidę. Galūninį kirčiavimą *būtį* kalbininkas sieja su mobiliąja *liētūs*, acc. sg. *liētų* paradigma (Wijk, 1923 : 137–138)⁵⁶.

Vis dėlto, nurodęs šiuos tris, autoriaus nuomone, baltų ir slavų kalboms būdingus metatonijos atvejus, galbūt liudijančius bendras reiškinio ištakas, N. van Wijkas priverstas pripažinti, kad išsamesniems apibendrinimams pristigęs medžiagos ir kad negalima visapusiškai atskleisti metatonijos dėsnio „iš naujo neištyrus jo chronologijos baltų kalbų pamatu“ (Wijk, 1923 : 7).

6. XX a. trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečio sandūroje L. Hjelmslevas sukuria priegaidžių asimiliacijos teoriją, kuria bando paaiškinti daugumą metatonijos atvejų. Autorius suformuluoja dvi baltų prokalbei būdingas taisykles: 1. Kiekvienas kirčiuotas skiemuo įgyja po jo einančio nekirčiuoto skiemens priegaidę. 2. Kiekvienas skiemuo, esantis prieš trumpą ir nekirčiuotą balsį *i*, *u*, tampa cirkumfleksiniu (Hjelmslev, 1932 : 5 tt., 234 tt.). Nors ir originali, L. Hjelmslevo teorija nebuvo visuotinai pripažinta, dėl nepakankamų teorinių prielaidų ne sykį kritikuota. Šiuo požiūriu rodosi įtikinamas ir R. Derkseno teiginys: „Man sunku patikėti, kad kirčiuotas skiemuo galėtų įgyti po jo einančio nekirčiuoto skiemens priegaidę – ypač tokiu atveju, kaip *prōtas* < **prōtās*, kur nekirčiuotas balsis yra trumpas“ (Derksen, 1996 : 7). Galbūt dėl to L. Hjelmslevo teoriją ne kartą bandyta modifikuoti. H. Pedersenas priegaidžių asimiliacijos dėsnį (pirmąją taisyklę) siūlė taikyti tik ilgesniems, paprastai triskiemeniams žodžiams, plg. *añtinās*, *ēdālas*, *ēdesis*, *taūkinās* ir pan. (Pedersen, 1933 : 10–11). Vėliau šį dėsnį dar radikaliau reformulavo T. H. H. Kortlandtas, minimų žodžių cirkumfleksą apibūdinęs kaip kirčio atitraukimo rezultata (plačiau žr. 8.7)

7. Baltų ir slavų kalboms graikų kalbos pavyzdžiu pritaikęs morų teoriją, J. Kuryłowiczius (Kuryłowicz, 1958 : 211) išaiškino metatoniją kaip kirčio perkėlimą iš vienos ilgojo balsio (resp. dvigarsio) moros į kitą. Taigi darinio *puōdžius* (: *púodas*) atvejis interpretuotinas taip:

$$\begin{array}{ccc} \underline{púodas} & \rightarrow & \underline{puōdžius} \\ \text{—(=ÚÚ)} & & \text{—(UÚ)} \end{array}$$

Nors lietuvių kalbos akcentuacijos aprašymas morų teorijos pagrindu turi šimtmečio tradiciją – pradedant F. de Saussure'o, A. Baranausko (Baranovskij, 1898 : 22), A. Leskieno (Leskien, 1919 : 127), N. Trubeckojaus (Trubeckoj, 1960 : 223) ir baigiant pastarųjų trijų dešimtmečių kalbininkų darbais (Martinet, 1963 : 437 tt.; Senn, 1966 : 75; Garde, 1968 : 14 tt.; Kenstowicz, 1969 : 84 tt.; Darden, 1970;

⁵⁶ Šiuo metu įtikinamesnis atrodo J. Otrębskio aiškinimas, plg. tarm. *būty* < *būtį* (: *būti*) (Otrębski, 1956 : 233).

Stepanov, 1972 ir kt.) – vis dėlto, reikia pasakyti, ji neapima visos lietuvių kalbos ilgųjų balsių (resp. dvigarsių) sistemos, o ir lietuvių kalbos priegaidės nėra visiškai pajungtos kirčiavimui – todėl jų negalima interpretuoti vien tik kaip morų kontrasto (plačiau žr. Girdenis, 1995 : 259 tt.; 1981 : 195 tt.).

8. Aptardamas teorines metatonijos radimosi prielaidas, Chr. S. Stangas (Stang, 1966 : 154; 1970 : 218) cirkumfleksinę priegaidžių kaitą aiškino kirčio slinktimi į gretimą skiemenį.

Jis skyrė du *métatonie douce* tipus – fonetinę ir analoginę: fonetine priegaidžių kaita besiskiriantys dariniai priklauso antrajai kirčiuotei, o analoginės metatonijos pavyzdžiai – ketvirtajai (Stang, 1970 : 224).

8.1. Iš antrosios akcentinės žodžių paradigmos autorius pirmiausia išskiria daiktavardžius su galūne *-(i)us*. Palyginęs vienskiemenio kamieno vedinius – tokius, kaip *gīrnūs* (: *gīrna*), *kaiļius* (: *kaiļis*), *kuŗpiūs* (: *kuŗpė*), *gīriūs* (: *gīrė*, *gīrti*), *piŗdziūs* (: *pėrdzia*, *pėrsti*), *smiŗdziūs* (: *smiŗdi*, *smiŗdėti*), – su dviskiemenio kamieno žodžiais – *gelēziūs* (: acc. sg. *gēlēžī*, *geležīs*), *motēriūs* (: *móteris*), *pinigius* (: *pinigas*), *ragāniūs* (: *rāgana*), *skarmāliūs* (: *skar̄malas*), *utēliūs* (: acc. sg. *ūtēlē*, *utēlē*) – Chr. S. Stangas nustatė, kad šie vediniai galėjo būti padaryti su priesaga **-iūs*. Prieš išnykdamas, kirčiuotas priesagos balsis *-i-* turėjo perkelti kirtį į gretimą šaknies skiemenį, kurio branduolys – ilgasis balsis (resp. dvigarsis) – kirčiuotoje pozicijoje įgijo cirkumfleksą (Stang, 1966 : 144 tt.; 1970 : 218).

Taip pat, jo nuomone, aiškintinas priegaidės pakitimas dariniuose su *-is* (priegaidžių skirtumas išryškėja gretinant išvestinius daiktavardžius ar dūrinius su jų pamatiniais žodžiais), plg. *begaiļvis*, *-ė* (: acc. sg. *gaiļvā*, *gaiļvā*); *jaūnis*, *-ė* (: *jaūnas*); *kiaūšis* ‘kiaušinis’ (: *kiāušas*); *gyslōtis* (: *gyslōtas*), *raguōtis* (: *raguōtas*). Tai liudija buvus kirčiuotą priesagą **-iūs* (ir atitinkamai **-iūa*), ją rodo ir kitų kalbų faktai, plg. *vandēnis* (: acc. sg. *vāndenī*, *vānduō*) ir sanskr. *vdanīyah* (Stang, 1968 : 146; 1970 : 219)⁵⁷. Pripažinus šią priesagą, nesunkiai galima paaiškinti ir žodžių su *-inis*, *-ė*; *-iškis*, *-ė* (plg. *auksinis* : *auksinas*, *moterišké* : *móteriškas*), ir daiktavardžio *lietuvis*, *-ė* (: acc. sg. *Lietuvā*, *Lietuvā*) kirčiavimą (Stang, 1970 : 146).

Iki šiol dabartinėje lietuvių kalboje egzistuojantį priegaidžių skirtumą tarp daiktavardžių *gīvis* ‘kas gyvas’ ir *gīvis* ‘gyvumas’ Chr. S. Stangas irgi aiškino kirčio slinktimi iš pastarojo vedinio priesagos į šaknį, plg. *gīvis* < **gīvijas* ir *gīvis* < **givījan* (Stang, 1966 : 219).

8.2. Iš Chr. S. Stango aptartų fonetinės *métatonie douce* atvejų problemiškesnis rodosi kirčio atitraukimas *o* kamieno vediniuose, plg. *stōtas* < **stātās*. Pažymėjęs, kad daugelis šio tipo vedinių atsiradę kaip *neutrum* giminės formos, ir kaip papildomus argumentus nurodęs lietuvių kalbos įvardžius *anàs*, *katràs* bei gen. sg. *dukterès* šalia gr. *στᾶτός*, sanskr. *sthitáh*, autorius kelia hipotezę, kad žodžio galo kirčiuotas *a* galėjo perkelti kirtį į gretimą skiemenį, turintį ilgąjį balsį (Stang, 1970 : 221; taip pat žr. Stang, 1957 : 158).

⁵⁷ Kilnojamojo kirčio žodžiai – pavyzdžiui, *ožys*, acc. sg. *óžī*, – Chr. S. Stango manymu, kirtį turėję galūnėje, plg. **-iūs* (Stang, 1966 : 146).

Šią prielaidą remia ir veiksmožodiniai dviskiemenio kamieno vediniai, plg. *žibiñtas* (: *žibinti*), *vystýklai* (: *výstyti*) (Stang, 1966 : 152).

8.3. Analoginės *métatonie douce* atvejams priskyres ketvirtosios kirčiuotės daiktavardžius, paprastai turinčius konkrečią reikšmę, Chr. S. Stangas nurodė, kad kirčiuotų priesagų *-ižo- ir -iža- (-iže-) raida galėjusi paveikti ir *ā* kamieno (ypač veiksmožodinius) vedinius.

Kadangi lietuvių kalboje egzistuoja nemažai skirtingų kamienu vedinių, turinčių tą pačią šaknį (plg. *bėgà, bėgė, bėgis* : *bėgti*), tai, pasak autoriaus, *ā* kamieno vediniai galėję būti tarsi „antrinis abliautas“, atlikęs tam tikrą vaidmenį žodžių darybos sistemoje (Stang, 1966 : 149; 1970 : 223).

8.4. Ne tokie aiškūs akūtinės metatonijos atvejai. Kai kurie jų, Chr. S. Stango nuomone, galėtų būti priskirti prabaltiškajam laikotarpiui, pavyzdžiui, rus. *ворочумь*, serb.-kr. *vràcati* (sl. **vòrt'ati*) iš **uert-* (plg. lie. *veřčia*, sanskr. *vàrtate*) ir lie. *lándžioti* (: praes. 3. *leñda, lįsti*). Tačiau neaišku, ar čia iš tikrųjų susiduriama su priegaidžių, ar su kiekybine kaita: baltų-slavų laikotarpiui priskirta rekonstruota forma **uortjati* autoriui labai panaši į iteratyvinę su *-ati-*, plg. la. *mētāt*, lie. *mėtyti* (: *mėta, mėsti*).

Panašių abejonių Chr. S. Stangas pareiškė ir dėl vardžodinių vedinių. Gali būti, kad *métatonie rude* apėmusi ir pirmojo dvigarsio dėmens pailgėjimą (*vřddhi*), plg. *várna* (: *vañnas*), rus. *ворона* (: *вóрон*). Diftongų priešpriešai *trumpas* : *ilgas* išsirutuliojus į dvigarsių priegaidžių opoziciją, akūtiniai *vřddhi* dariniai galėjo ir toliau egzistuoti kaip produktyvus darybos tipas (Stang, 1966 : 155 tt.; 1970 : 217; taip pat žr. Pedersen, 1933 : 55).

Kartais akūtinė metatonija paaiškinama fonetiškai: žodžio gale trumpasis kirčiuotas balsis ir sonantas tampa akūtinium dvigarsiu, kai išnyksta po sonanto esantis balsis (plg. *dvárs* < **dvàras*, *gál* < **gàli*, *tám* < **tàmui*), arba iškritus balsiui *-i* žodžio viduryje, plg. *kėlnės* < *kėlinės*, *vėlnias* < *vėlinas* (Stang, 1970 : 217).

Apskritai, aptardamas akūtinės priegaidžių kaitos atvejus, Chr. S. Stangas pareiškė, kad *métatonie rude* yra labiau leksikalizuota negu *métatonie douce* ir visada glaudžiai susijusi su darinio kamienu ar priesaga.

8.5. Per trisdešimt metų Chr. S. Stango teorija nedaug pildyta ar modifikuota – iki šiol ji laikoma vienu iš labiausiai argumentuotų metatonijos kilmės aiškinimų.

Tačiau, regis, ir ja remiantis sunku atsakyti į visus klausimus apie *métatonie douce* kilmę. Pripažinus Chr. S. Stango hipotezę, kad vedinių priesagos *-ižo- ir *-ižā- (resp. **ižē-*) buvo kirčiuotos, reikėtų nurodyti priežastį, dėl kurios kirtis turėjo būti perkeltas į vedinio šaknį. Lengviau paaiškinti, kodėl kirčio slinktis nepaveikė visų šio tipo žodžių – pavyzdžiui, *kalavijas*, *prekijas* ir pan. (plačiau žr. Skardžius, 1943 : 80)⁵⁸. Juose Chr. S. Stangas rekonstruoja ilgąjį kirčiuotą priesagos balsį **ī* (Stang, 1968 : 146; Stundžia, 1981 : 58 tt.).

⁵⁸ Lietuvių bendrinėje kalboje, be minėtųjų, tą patį baigmenį turi dar keli daiktavardžiai: *galvijas* (jau nebesietinas su pamatiniu žodžiu) bei skoliniai *alavijas*, *šlavijas* (Pakerys, 1994 : 145).

Vertas dėmesio ir kitas Chr. S. Stango aiškinimas – kodėl cirkumfleksinė metatonija, kaip senas ir tuo metu visuotinis reiškiny, neapėmė iki šiol lietuvių kalboje egzistuojančių kilnojamosios paradigmos tvirtapradės šaknies daiktavardžių su galūne *-ys* (< **-ijās*), plg. *arkl̥ys* (3): acc. sg. *árkl̥i, ož̥ys* (3): acc. sg. *óž̥i*. Kilnojamojo kirčio žodžiuose jis, kaip ir P. Skardžius, rekonstruoja ne kirčiuotą priesagą, o kirčiuotą galūnę **ijās*, plg. *dag̥ys* (la. *dadzis*, žr. Mülenbacha, 1923–1925 : 429) < **dagijās*. Rekonstruotos formos tikrumą įtikinamai liudija baltiškasis estų skolinys *tagijas* ‘dagys’ (Endzelin, 1922 : 302; Skardžius, 1943 : 61). Vadinasi, daiktavardžių *arkl̥ys* < **arklijās* ir *ož̥ys* < **ožijās* (la. *āzis*, žr. Mülenbacha, 1923–1925 : 246) raida galėjo nesutapti su baritoninio kirčiavimo žodžiais: juose kirčio neturėjusi galūnė sutrumpėjo, plg. pr. *rikij̥s* ‘ponas, viešpats’ (Skardžius, 1943 : 61–62; taip pat Kazlauskas, 1968 : 180, Mažiulis, 1997 : 24)⁵⁹. Taigi čia Chr. S. Stangas pritaria P. Skardžiaus iškeltai hipotezei, kad *-ys*, galėjusi atsirasti iš *-ijās*, vėliau sutrumpėjo dėl kirčio įtakos (Skardžius, 1941 : 11; 1943 : 61).

8.6. B. Stundžia (1981 : 58 tt.), atsižvelgęs į P. Skardžiaus nuomonę, kad vedinių kirčiavimo raida neatsietina nuo jų pamatinių žodžių kirčiavimo, Chr. S. Stango darinių akcentuacijos teoriją bando tikslinti remdamasis rytų aukštaičių uteniškių tarmės duomenimis. Pasak jo, išvestiniai daiktavardžiai galėję būti kirčiuojami pagal pamatinio žodžio paradigmą, plg. **begal̥vis* < **begalv̥is*, tačiau **berañkis*. Baritoninių žodžių akūtas, B. Stundzios nuomone, kuri laiką turėjo išlikti, kaip iki šiol išlikęs uteniškių tarmėje, plg. **bekāj̥is*. Kadangi tokia būklė nebūdinga dariniams, vėliau metatonija galėjusi būti apibendrinta kaip papildoma fonologinė darinių charakteristika (Stundžia, 1981 : 60).

Kiek vėliau, veiksmazodinių vedinių šaknies ir priesagos morfemas suskirstęs į dominantines ir recesyvines, prie analogiškos išvados prieina L. Nikolajevs – cirkumfleksine priegaidžių kaita pirmiausia turėjo skirtis recesyvinių šaknų vediniai (Nikolajev, 1989 : 78). Akūtinę metatoniją jis, kaip ir Chr. S. Stangas, aiškina ide. ir baltų-slavų prokalbei būdingu šaknies balsio pailgėjimu (*vṛddhi*) (Nikolajev, 1989 : 75).

J. E. Rassmussenas (Rassmussen, 1992 : 84) abi metatonijos rūšis linkęs traktuoti kaip balsių ilgumą.

8.7. F. H. H. Kortlandtas akūtinę priegaidžių kaitą, kaip ir cirkumfleksinę, – bent jau *vilk̥é* (: *vilkas*) atveju aiškina tuo pačiu kirčio perkėlimu iš *-i-* į gretimą skiemenį. Jo nuomone, lietuvių kalbos *ē* kamieno daiktavardžiai kilmės požiūriu yra trejopi (kaip ir sanskrite), t.y. kildintini iš 1) *eH* kamieno (plg. *ment̥é* ir sanskr. *mántha*), 2) *ieH* kamieno (plg. *m̥édé*, taip pat *m̥édžias* ir sanskr. *mádhyam*), 3) *iaH* kamieno (plg. *vilk̥é* ir sanskr. *vṛk̥íḥ*, gen. *vṛk̥híah* iš **vṛk̥íHs*, **vṛk̥iHás*). Be to, remdamasis sanskrito nom. pl. forma *vṛk̥íah*, vėliau išvirtusia į *vṛkyah*, autorius teigia, kad *vilk̥é* kirčio perkėlimo būdu galėjo rasti iš **vilk̥íHaH* (Kortlandt, 1974 : 303; 1977 : 324 tt.).

⁵⁹ J. Kazlauskas nuomone, *-ys* negalėjo sutrumpėti į *-is* dėl fonetinių priežasčių, nes tai nebūdinga tarmėms, netrumpinančioms galūnių. Todėl minėtas vns. vardininkas su *-is* galėjęs būti sudarytas *i* kamieno pavyzdžiu (Kazlauskas, 1968: 182).

Pasak F. Kortlandto, dėl kirčio perkėlimo atsiradusi ir lietuvių kalbos priegaidžių priešprieša, balso judėjimo kryptimi nesutampanti su senąja baltiškąja⁶⁰. Kirtis, atitrauktas į buvusį laringalizuotą balsį, suteikė jam „kylančią“ intonaciją ir taip pažeidė baltiškų tonų priešpriešą. Negavusių kirčio laringalinių balsių balso judėjimo kreivė tapo krintanti. Kirtis, atitrauktas į nelaringalizuotus balsius (resp. dvigarsius), autoriaus nuomone, lėmė „vidurinės intonacijos“, vėliau sutapusios su „krintančiąja“, atsiradimą, plg. *vilkė* ir sanskr. *vṛkīh* (Kortlandt, 1974 : 303; 1977 : 325; taip pat Derksen, 1996 : 197 tt.)⁶¹.

„Kylantis“ cirkumfleksas, pasak F. Kortlandto, lietuvių kalboje sudarė itin palankias sąlygas F. de Saussure'o dėsniai, ir – priešingai – „krintantis“ latvių kalbos cirkumfleksas galėjo lemti kirčio atitraukimą į žodžio pradžią (Kortlandt, 1974 : 304 tt.; 1977 : 327 tt.). Kirčio perkėlimą iš *-i-* priskyres baltiškojo laikotarpio pabaigai, autorius mano, jog toliau baltų kalbų priegaidės formavosi savarankiškai – tiek latvių, tiek lietuvių kalbos atskirai. Taigi tuo pačiu laikotarpiu datuotini ir senieji cirkumfleksinės metatonijos atvejai.

8.8. Remdamasis F. Kortlando teorija, naujai į baltų kalbų metatoniją bando pažvelgti R. Derksenas (Derksen, 1996).

Pateikęs daug iliustracinės medžiagos, ypač latvių kalbos duomenų, autorius nurodo tris priežastis, dėl kurių, jo nuomone, galėjo rasti metatonija. Tai: 1) kirčio atitraukimas iš kirčiuoto priesagos skiemens į prieš jį esantį skiemenį (žodžio *gīvis* < **gīuījas* < **gīuījas* atveju); 2) kirčio atitraukimas iš trumpojo balsio *a* absoliučiajame žodžio gale senosiose baltiškose *neutrum* formose (žodžio *stōtas* < * *stāto-* < **stātod* atveju); 3) ketvirtosios akcentinės paradigmos išplitimas dėl analogijos – *ā* kamieno daiktavardžių įtakos *ē*-kamieniams (**VC-ē* < **VC-īā* atveju).

Kadangi akūtinė metatonija aiškinama tomis pačiomis priežastimis kaip ir cirkumfleksinė, R. Derkseno hipotezė neatrodo visiškai priimtina Chr. S. Stango teorijos šalininkams (plačiau žr. Hajnal, 1996 : 314–316; Young, 1996–1997 : 235 tt.; Petit, 1999 : 240 tt.).

Kita vertus, šis savitas bandymas renovuoti tradicines kalbininkų pažiūras į metatonijos kilmę dar kartą įrodo Chr. S. Stango teorijos pamatų tvirtumą.

Gauta 2003 07 05

⁶⁰ Baltiškoji tonų priešprieša, autoriaus nuomone, radosi laringalų, kaip segmentinių fonemų, nykimo metu (Kortlandt, 1974 : 302). Panašiai šiuo klausimu rašė ir J. Kazlauskas (1968 : 30): „Visai galimas daiktas, kad akūtinės priegaidės, t.y. tono paaukštėjimo atsiradimas yra susijęs su laringalo išnykimu [...]. Galima būtų spėti, kad nykdamas laringalas visada paaukštino skiemenį, tam tikrose pozicijose sukeldamas balsio ar pirmojo dvigarsio komponento pailgėjimą ir opoziciją *aukštas* – *neaukštas skiemuo*“.

⁶¹ F. Kortlandtas remiasi J. Aleksandravičiaus pateiktais šiaurės žemaičių kringiškių tarmės faktais: čia, atitraukus kirtį, laringalizuoti balsiai įgijo 'kylančią' intonaciją – *ārklīs*, *vīēžīs* (šios tarmės cirkumfleksas, kaip ir latvių, – „krintantis“). „Vidurinė“ intonacija iliustruojama pavyzdžiais *gāidīs*, *rōnkā*. Iš laringalizuotų galūnės ir kt. balsių kirtis neatitiraukiamas – *galvūoms*, *siedīte* (Kortlandt, 1974 : 303; 1977 : 325 tt.).

Literatūra ir šaltiniai

- Ambrazas S. *Daiktavardžių darybos raida*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 1993. T. 1.
- Ambrazas S. Baltų ir slavų kalbų vardažodžių daryba (senosios bendrybės ir skirtybės). *Baltistica*. 1991. Nr. 27(1). P. 15–34.
- Balkevičius J., Kabelka J. *Latvių-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo. 1977.
- Balkevičius J., Balode L., Bojate A., Subatnieks V. *Lietuviešu-latviešu vārdnīca*. 2. pārstrādāts izdevums (Atbildīgais redaktors A. Sarkanis). Rīga: Zinātne. 1995.
- Baranovskij A. *Zametki o litovskom jazyke i slovare*. Sankt-Peterburg: Tipografija Imperatorskoj akademii nauk. 1898.
- Bezenberger A. Zum baltischen Vocalismus. *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen*. 1891. Vol. 17. S. 213–227.
- Bezenberger A. [rec.] Hermann Hirt. Der indogermanische Akzent. Ein Handbuch (Straßburg 1895). *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen*. 1896. Vol. 21. S. 281–316.
- Būga K. Die Metatonie im Litauischen und Lettischen. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf den Gebiete der indogermanischen Sprachen*. 1923. Vol. 51. S. 109–142; 1924. Vol. 52. S. 250–302.
- Būga K. Die Metatonie im Litauischen und Lettischen. *Rinkiniai raštai*. Sud. Z. Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. 1959. T. 2. P. 386–483.
- Bulachovskij L. [rec.]. Chr. S. Stang. Slavonic Accentuation. Oslo. 1957. 192 s. *Voprosy jazykoznanija*. 1958. No 4. S. 124–128.
- Darden B. J. Accent in Lithuanian Noun. *Baltic Linguistics*. Ed. by T. Magner and W. Schmalstieg. University Park. 1970. P. 47–52.
- Derksen R. *Metatony in Baltic* (Leiden Studies in Indo-European, 6). Amsterdam – Atlanta. 1996.
- Dybo V. O drevnejšej metatonii v slavjanskom glagole. *Voprosy jazykoznanija*. 1958. No 6. S. 55–62.
- Dybo V. Udarenie slavjanskogo glagola i formy staroslavjanskogo aorista. *Kratkie soobščeniija AN SSSR*. Institut Slavjanovedeniija. 1961. No 30. S. 33–38.
- Dybo V. Raboty F. de Sossjura po baltijskoj akcentologii. Saussure (Sossjur) F. de. *Trudy po jazykoznaniju*. Moskva: Progress. 1977. S. 583–597.
- Dybo V. *Slavjanskaja akcentologija. Opyt rekonstrukcii sistem akcentnykh paradigim v praslavjanskom*. Moskva: Nauka. 1981.
- Endzelin J. *Lettische Grammatik*. Rīgā. 1922.
- Endzelin J. Weiteres zu den lettischen Intonationen. *Indogermanische Forschungen*. 1913–1914. Vol. 23. S. 104–118.
- Endzelynas J. *Baltų kalbų garsai ir formos*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. 1957.
- Enzelīns J. *J. Endzelīna lekcijas per baltu valodu salīdzināmo gramatiku*. Uzrakstījusi M. Endzelīne. Rīgā: Latvijas Vidusskolu skolotāju kooperatīva izdavums. 1927.
- Enzelīns J. *Latviešu valodas gramatika*. Rīgā: Latvijas valsts izdevniecība. 1951.
- Enzelīns J. *Darbu izlase 1*. Rīgā: Zinātne. 1974.
- Fortunatov F. Ob udarenii i dolgote v baltijskich jazykach. 2. Dolgota v latyšskom jazyke (parengė O. Poliakovas). *Lietuvių kalbotyros klausimai (Periferinės lietuvių kalbos tarmės)*. 1993. Nr. 30. P. 181–213.
- Garde P. *L'accent*. Paris: Presses universitaires de France. 1968.
- Girdenis A. *Fonologija*. Vilnius: Mokslo. 1981.
- Girdenis A. *Teoriniai fonologijos pagrindai*. Vilnius: Vilniaus universitetas. 1995.

- Hajnal I.[rec.]. Rick Derksen. Metatony in Baltic. Amsterdam – Atlanta. *Historische Sprachforschung (Historical Linguistics)*. 109. Band 2. Heft. 1966. S. 314–316.
- Hjelmslev L. La métatonie. *Etudes Baltiques*. Copenhagen: Levin, Munksgaard. 1932. S. 1–99.
- Illič-Svityč V. *Imennaja akcentuacija v baltijskom i slavjanskom*. Moskva: Izdatel'stvo AN SSSR. 1963.
- Illič-Svityč V. Sledy isčeznuvšych baltijskich akcentuacionnyh sistem. *Slavjanskaja i baltijskaja akcentologija*. Moskva: Nauka. 1964. S. 18–26.
- Kazlauskas J. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika (kirčiavimas, daiktavardis, veiksmažodis)*. Vilnius: Mintis. 1968.
- Kenstowicz M. *Lithuanian Phonology: Thesis...* for the Degree of Doctor of Philosophy. Urbana (Ill.): University of Illinois. 1969.
- Kortlandt F. On the History of Baltic Accentuation. *Historical Linguistics. 2. Theory and description in phonology*. Amsterdam – New York. 1974. P. 285–309.
- Kortlandt F. Historical Laws of Baltic Accentuation. *Baltistica*. 1977. Nr. 13(2). P. 319–330.
- Kuryłowicz J. *L' accentuation des langues indoeuropéennes*. Wrocław – Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. 1958.
- Kuryłowicz J. *Studia językoznawcze*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 1987.
- Kurschat F. *Litauisch-deutsches Wörterbuch*. Halle. 1883.
- Leskien A. *Litauisches Lesebuch mit Grammatik und Wörterbuch*. Heidelberg. 1919.
- LKŽ I–XX : *Lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius. 1956–2002.
- Martinet (Martine) A. Osnovy obščej lingvistiki. *Novoe v lingvistike*. 3. Moskva: Izdatel'stvo inostranoj literatury. 1963. S. 366–450.
- Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 1997. T. 4. R–Z.
- Mikulėnienė D. Dėl cirkumfleksinės metatonijos dūrinuose. *Baltistica*. 1998. Nr. 33(1). P. 59–64.
- Mūlenbacha K. *Latviešu valodas vārdnīca* (Redīgējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns). Rīgā. 1923–1925. T. 1.
- Nikolaev S. Balto-slavjanskaja akcentuacionnaja sistema i ee indoevropskie istoki. *Istoričeskaja akcentologija i sravnitel'no-istoričeskij metod* (red. R. Bulatova, V. Dybo). Moskva: Nauka. 1989. S. 46–109.
- Otrębski J. *Gramatyka języka litewskiego*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe. 1956. T. 3: Nauka o formach.
- Pakerys A. *Akcentologija*. Kaunas: Šviesa. 1994. T. 1: Daiktavardis ir būdvardis.
- Pakerys A. Daiktavardžių kirčiavimas: dariųjų priebalsinių priesagų vediniai. *Kalbotyra*. 1988. Nr. 39(1). P. 60–69.
- Pedersen H. *Études lituaniennes*. København. 1933.
- Petit D. [rec.] Rick Derksen. *Metatony in Baltic*. Amsterdam – Atlanta. GA: Rodopi 1996. 458 pp. (Leiden Studies in Indo-European. 6). *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*. 1999. Vol. 94(2). S. 240–248.
- Poljakov O. *Das Problem der balto-slavischen Sprachgemeinschaft*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Lang. 1995.
- Rasmussen J. Contributions to the understanding of Lithuanian metatony. *Copenhagen working papers in linguistics*. 1992. Vol. 2. P. 79–89.
- Saussure F. de. A propos de l'accentuation lituanienne (intonations et accent proprement dit). *Mémoires de la Société de linguistique de Paris*. 1894. Vol. 8. S. 425–446.
- Saussure F. de. K voprosu o litovskoj akcentuacii (Intonacija i udarenie v sobstvennom smysle slova). Saussure (Sossjur) F. de. *Trudy po jazykoznaniju*. Moskva: Progress. 1977. S. 598–619.

- Senn A. *Handbuch der litauischen Sprache*. Heidelberg: Carl Winter. Universitätsverlag. 1966. T. 1: Grammatik.
- Skardžius P. *Istorinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius. 1941. T. 3: Morfologija (užrašai).
- Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius. 1943.
- Stang Chr. S. *Slavonic Accentuation*. Oslo. 1957.
- Stang Ch. S. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo – Bergen – Tromsø. 1966.
- Stang Ch. S. „Métatonie douce” in Baltic. *Opuscula Linguistica*. Oslo ir kt. 1970. P. 216–224.
- Stepanov J. Udarenie i metatonija v litovskom glagole. *Baltistica*. 1972. P. 169–186. 1 priedas.
- Stundžia B. Dėl cirkumfleksinės metatonijos išvestiniuose lietuvių kalbos daiktavardžiuose. *Baltistica*. 1981. Nr. 17(1). P. 58–65.
- Trubeckoj N. *Osnovy fonologii*. Moskva: Izdatel'stvo inostrannoj literatury. 1960.
- Urbutis V. *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslas. 1978.
- Wijk N. van. Z powodu metatonji słowianskiej i bałtyckiej. *Prace linguisticzne ofiarowane Janowi Baudouinowi de Courtenay*. Krakow: W drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego [...]. 1921. S. 3–7.
- Wijk N. van. *Die baltischen und slavischen Akzent- und Intonationssysteme*. 1. Auflage: Amsterdam. 1923; 2. Auflage: Mouton & Co.'S-Gravenhage. 1958.
- Wijk N. van. Zur baltischen Metatonieforschung. *Archivum Philologicum*. 1935. Vol. 5. Kaunas: „Spindulio” b-vės spaustuvė. S. 23–25.
- Young S. [rec.]. Rick Derksen. Metatony in Baltic. Amsterdam – Atlanta. *Linguistica Baltica*. 1966–1967. Vol. 5–6. P. 235–238.

Danguolė Mikulėnienė

SURVEY OF THE DIACHRONICAL RESEARCH OF METATONY

S u m m a r y

In Lithuanian linguistics, the study of metatony is associated with many prominent names in European language research. At the turn of the nineteenth century and in subsequent decades of the twentieth century, this remarkable feature attracted the attention of Ferdinand de Saussure, August Bezzenger, Nicolaa van Wijk, Louis Helmslev, Jerzy Kuryłowicz, et al. Some scholars (Adalbert Bezzenger, Jānis Endzelīns or Kazimieras Būga) only noted and described the phenomenon, while others, drawing on the collected material and endeavouring to explain the origin of metatony, produced interesting theories to prove their hypotheses.

Endzelīns was the first to present a comprehensive analysis of Latvian metatony. In his investigation of Latvian metatonic alternations he compared them with corresponding Lithuanian data and occasionally with those of other languages as well. Encouraged by Endzelīns and Trautmann, about ten years later Būga published his own list of metatonic incidences. In general, Būga continued the tradition of Bezzenger and Endzelīns. An analysis of Būga's study leads one to the conclusion that Baltic metatony, so far examined as a common Lithuanian–Latvian phenomenon, was in all probability not always identical. Furthermore, it could be surmised that the accentuation systems of Lithuanian and Latvian nominal formations in principle developed separately and individually.

Analyzing the theoretical presumptions of the rise of metatony, Christian S. Stang interpreted the circumflex alternation of tonemes as the accent shift to the adjacent syllable. He distinguished two types of *métatonie douce*: phonetic and analogical. In the

course of three decades Stang's theory did not undergo any significant changes and up to the present time it has been considered as a most reliable account of the origin of metatony.

Taking into consideration Skardžius' view that the development of the accentuation of the derivatives cannot be divorced from that of their base words, Bonifacas Stundžia makes an attempt to correct Stang's theory of the accentuation of formations on the basis of the data of the Eastern Aukštaitian dialect of Utena.

Frederik Kortlandt maintains that the alternation of acute tonemes and also of circumflex ones (at least in the case of *vilkė* (: *vilkas*) 'bitch wolf (: wolf)') could be accounted for by the same shift of stress from *-i-* to the adjacent syllable. According to Kortlandt, the 'rising' circumflex created particularly favourable conditions for de Saussure's law, and – inversely – the 'falling' Latvian circumflex could generate stress retraction to the initial syllable. Attributing the shift of the stress from *-i-* to the end of the common Baltic period, the author considers that subsequently the formation of the Baltic tonemes proceeded separately in Lithuanian and Latvian. The old cases of the circumflex metatony should also be attributed to the same period.

Derksen makes an effort to look at the Baltic metatony anew on the basis of Kortlandt's theory and a copious illustrative (chiefly Latvian) material. Thus, he indicates three reasons for the rise of metatony: (1) stress retraction from the stressed suffix syllable to the preceding syllable (Lith. *gyvis* 'living thing' < **gīũĩas* < **gīũĩas*), (2) stress retraction from a word-final short *a* in old Baltic neuter forms (Lith. *stōtas* 'stature' < **stato-* < **stātod*), and (3) the spread of the fourth accentuation class by analogy – the influence of *ā*-stem nouns on *ē*-stems (°*VC-é* < °*VC-ĭā*). Since the acute metatony is interpreted in the same terms as the circumflex one, Derksen's hypothesis does not seem fully acceptable to the adherents of Stang's theory. On the other hand, this original attempt to review the traditional attitudes to metatony is one more indication of the soundness of Stang's theory.